

Romuald Wojna

NOWSZE BADANIA BIAŁORUSKIE NAD ROZWOJEM BSRR
W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

W historiografii polskiej dzieje sąsiada białoruskiego znajdowały wyraz na ogół w badaniach cząstkowych. W okresie powojennym najcenniejsze artykuły i rozprawy wyszły spod pióra Aleksandry Bergman¹, Aleksego Derugi² i Jerzego Tomaszewskiego³. Wspomnieć też trzeba o wydanej niedawno syntezie Marceliego Kosmana⁴. Jest to więc dorobek, o którym trudno powiedzieć, by odpowiadał potrzebom i możliwościom badaczy polskich, przynajmniej ilościowo i w sensie poruszanej tematyki.

W naszej prasie historycznej, o ile mi wiadomo, problematyka białoruska pojawia się stosunkowo rzadko, najczęściej zresztą z innej okazji. Podobnie, a nawet gorzej, kształtuje się sytuacja w drukach zwartych, gdyż publikowane pozycje dotyczą prawie wyłącznie okresów wcześniejszych, a interesująca nas tematyka przeżywa się tylko jako wątek uboczny w pracach poświęconych innym zagadnieniom. Najczęściej tematyka białoruska pojawia się w związku z rozważaniami o stosunkach polsko-radzieckich w okresie międzywojennym i w powiązaniu z terenami Białorusi Zachodniej. Dlatego największym brakiem jest absencja problematyki dziejów wewnętrznych naszego sąsiada. W tej sytuacji warto zwrócić uwagę na badania prowadzone w samej Białorusi, zdać sobie sprawę z ich postępów i ewentualnych słabości.

Dla Białorusi i Polski okres międzywojenny ma bardzo zbliżone ogólne ramy chronologiczne. Nasze dzieje zamykają się między restytuowaniem państwowości w listopadzie 1918 r. a wrześniową agresją Niemiec w 1939 r. Okres międzywojenny

¹ A. Bergman, *Włociańsko-Robotnicza Hromada (1925—1927)*, „Z pola walki”, 1962, nr 3, s. 73—99.

² A. Deruga, *Polityka wschodnia Polski wobec ziem Litwy, Białorusi i Ukrainy (1918—1919)*, Warszawa 1969; *Powstanie i pierwsze lata Białoruskiej Republiki Radzieckiej*, „Notatki Płockie”, 1969, nr 2/51, s. 6—12; *Z dziejów sprawy białoruskiej w latach 1917—1919*, „Przegląd Historyczny”, t. LIX, 1968, z. 4, s. 710—740; *Wpływ Rewolucji Październikowej na budowę białoruskiej państwowości radzieckiej*, [w:] *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich. Studia i materiały*, t. V, 1969, s. 35—55; *Leninowska polityka zagraniczna a geneza Litewsko-Białoruskiej Republiki Radzieckiej*, tamże, t. VII, 1970, s. 157—184; *Geneza polsko-radzieckiego konfliktu zbrojnego na ziemiach litewsko-białoruskich*, tamże, t. IV, 1969, s. 16—36.

³ J. Tomaszewski, *Z dziejów Polesia 1921—1939. Zarys stosunków społeczno-ekonomicznych*, Warszawa 1963.

⁴ M. Kosman, *Historia Białorusi*, Wrocław 1979. Praca ukazała się w cyklu publikowanym przez Ossolineum.

na Białorusi wyznaczało powstanie narodowe i utworzenie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (przełom lat 1918—1919) oraz napaść Niemiec hitlerowskich na ZSRR (czerwiec 1941 r.). Warto zwrócić uwagę na identyczność czynników stymulujących uzyskanie niepodległości i kończących bytowanie państwowe obu naszych narodów w okresie międzywojennym: u początków stał czyn zbrojny, data końcowa wiąże się z agresją niemiecką. Były atoli i różnice, przede wszystkim sam charakter czynu zbrojnego u początków. W Polsce nosił on niezaprzeczalne znamię walki o niepodległość, gdy tymczasem na ziemiach białoruskich na plan pierwszy wybijał się czynnik społeczny. A więc i Białorusi, i Polsce słabnięcie Niemiec stworzyło możliwość bytu państwowego, ekspansja niemiecka zaś równała się przekreśleniu niepodległości.

Jeśli ramy periodyzacyjne wykazują zbieżności, to sama treść historyczna okresu międzywojennego Polski i Białorusi różniła się jednak znacznie. Swego rodzaju łącznikiem był obszar tzw. Białorusi Zachodniej, który w tych latach znajdował się w granicach Polski. Poza tym wszakże zbieżności trudno się doszukać, co zresztą nie dziwi: Polska bowiem rozwijała się jako państwo suwerenne, z ustrojem parlamentarnym, według reguł kapitalistycznych, gdy tymczasem Białoruś stanowiła integralną część ZSRR; w związku z tym rozwój jej kształtował się zgodnie ze wzrostem tego ogromnego, wielonarodowego organizmu państwowego, według zasad nowego ustroju, socjalistycznego.

W ramach niniejszego szkicu trudno nawet najogólniej pokwitować cały bogaty dorobek historiografii białoruskiej ostatniego dwudziestolecia. Z konieczności więc część pozycji będzie tylko zasygnalizowana, mniej ważne i reprezentujące bardzo szczegółową problematykę (np. dzieci bez opieki, tzw. biezprizornych) zostaną zgoła pominięte. Całość dzieli się na poszczególne zagadnienia. Część ich jest z natury rzeczy nader szeroka, samę one więc mogą być osobliwie złożone, w artykule atoli nie uległy już dalszemu rozdrobieniu.

Jednym z takich właśnie problemów są dzieje Białorusi Zachodniej. Tereny te — jak wiadomo — znalazły się w granicach RP po zajęciu ich przez wojska polskie i po zrzeczeniu się do nich wszelkich praw przez Rosję i Ukrainę (artykuł III) w ryskim traktacie pokojowym 1921 r.⁵ Autorzy białoruscy podkreślają niekiedy wielkie znaczenie dla narodu polskiego, w tym i dla polskiej klasy robotniczej, faktu odzyskania niepodległości⁶. Natomiast sama ówczesna Polska — ich zdaniem — była krajem stosunkowo niewielkim, gospodarczo podporządkowanym całkowicie wielkiemu kapitałowi zachodniemu, politycznie zaś od 1926 r., tj. od zamachu majowego Józefa Piłsudskiego, rządzonym przez różne kliki reakcyjne i faszystowskie⁷. Przynależność państwową Białorusi Zachodniej zawierają oni najczęściej w określeniu: okupacja polska, polskie władze okupacyjne⁸. Termin ten

⁵ „Dziennik Ustaw RP”, 13 X 1921, nr 49, poz. 248; *Dokumenty wnieszniej polityki SSSR*, t. III, Moskwa 1959, dok. 350, s. 623.

⁶ A. Macko, *Riewolucyonnaja bor’ba trudiaszczichsia Polszy i Zapadnoj Biełorussii protiv gnjota burżuazii i pomieszczikow 1918—1939 gg.*, Minsk 1972, s. 15.

⁷ Por. np. *Istorija Biełorusskoj SSR w dwóch tomach*, t. II, Minsk 1961, s. 347—348 (wyd. 2; B. Je. Kuchariew, *Sielskoje choziajstwo Zapadnoj Biełorussii (1919—1939 gg.)*, Minsk 1975, s. 6—10; *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Biełorussii*, cz. II (1926—1966), Minsk 1967, s. 253; *Riewolucyjnyj put’ Kompartii Zapadnoj Biełorussii (1921—1939 gg.)*, Minsk 1966, s. 17—21; *Istorija Biełorusskoj SSR*, Minsk 1977, s. 343.

⁸ Por. np. *Istorija Biełorusskoj SSR*, t. II, s. 357; *Riewolucyjnyj awangard trudiaszczejšia molodioży Zapadnoj Biełorussii (1921—1939 gg.)*, *dokumenty i matieriaty*, Minsk 1978, s. 3 (Przedmowa); A. A. Wichrau, *Bajawy pamocznik KPZB (1921—1928 hh.)*, Minsk 1975, s. 9; Kuchariew, *op. cit.*, s. 11.

oddaje stosunek emocjonalny autorów, ich w pełni zrozumiałe odczucie narodowe, atoli w sposób oczywisty nie uwzględnia ówczesnego stanu historyczno-prawnego tych obszarów.

W rozważaniach o Białorusi Zachodniej należy brać pod uwagę tamtejsze skomplikowane stosunki wewnętrzne, jej szczególne położenie. Badacze podkreślają też pozycję i działalność partii komunistycznej. Stanowisko jej znajdowało wyraz w apelach i odezwach do ludności, zwłaszcza do młodzieży, zazwyczaj najbardziej skorej do wystąpień i akcji antyrządowych. Dlatego wkrótce po powstaniu (1923 r., jesień) Komunistycznej Partii Zachodniej Białorusi (KPZB) przystąpiono do tworzenia Komunistycznego Związku Młodzieży Zachodniej Białorusi (początek 1924 r.). W lipcu 1924 r. KC owego Związku zwrócił się do młodzieży z wezwaniem do walki przeciw „polskim okupantom”: „Dla was wojna jeszcze się nie skończyła. Nowi wrogowie chmarami swych wojsk i policji spowili Zachodnią Białoruś i Zachodnią Ukrainę. Jaśnie wielmożni panowie z Polski przyszli i położyli rękę na waszej ziemi i lasach, na waszej wolności. Przyszli i rozcięli na dwie części Białoruś i Ukrainę słupami granicznymi, drutami kolczastymi, oddzielili braci od braci, Białorusinów od Białorusinów, Ukraińców od Ukraińców”⁹.

Można tu zauważyć, że współczesna historiografia białoruska w pewnym stopniu przyswoiła sobie polemiczny, pełen pasji język dawnej publicystyki. Wynikają z tego czasami zaskakujące sformułowania, jak np. w wypadku wojny polsko-radzieckiej 1920 r. Przebieg jej i wyniki analizowano przecież wielokrotnie w literaturze radzieckiej, polskiej i światowej. Zarówno kontrofensywa sierpniowa, jak i tzw. bitwa nad Niemnem nie stanowią dla badaczy żadnej zagadki, ba, nie mają ciemnych stron. Tymczasem w poważnej syntezie białoruskiej autorzy swe krytyczne stanowisko wobec Polski ówczesnej rzutują aż na rzeczywistość, fakty. W ten sposób powstał zaskakujący obraz wydarzeń, które się nie rozegrały, stanu rzeczy, który nie istniał¹⁰. Na szczęście nie jest to zjawisko nagminne, lecz raczej rzadkie.

W życiu każdego narodu sprawą wielkiej wagi jest jedność terytorium przezeń zasiedlanego oraz posiadanie własnej państwowości. Odnosi się to w pełni również do Białorusi. Dlatego białoruski punkt widzenia na wszystko, co się wiąże z Zachodnią Białorusią, wynika w dużym stopniu z owych przesłanek. Warto o tym pamiętać, choć z powyższego wcale nie wynika, by należało usprawiedliwiać lub tolerować formuły niezgodne z rzeczywistością.

Szczególną wagę dla historyka mają źródła. Do najważniejszych zaliczyć należy wspomnienia. Pod tym względem duży walor poznawczy mają wznowione i po raz pierwszy wydane pisma wybitnej działaczki komunistycznej, Wiery Chorużej¹¹, choć może nie są to w stu procentach wspomnienia tylko. Natomiast czysty walor pamiętnikarski mają publikacje wspomnień byłych członków KPZB, uczestników walki podziemnej w okresie przynależności Białorusi Zachodniej do Polski¹² oraz więźniów obozu w Berezie Kartuskiej¹³. Ten ostatni wątek podnosi się w białoruskiej literaturze historycznej nader często, m. in. wiele materiału zamieszczono

⁹ *Riewolucyjnyj awangard trudiaszczejsia mołodioży*, dok. nr 14, s. 27—28.

¹⁰ *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Bielorusii*, cz. I (1883—1920), Minsk 1968, s. 491—492 (wyd. 2).

¹¹ *Stawnaja docz' bieloruskogo naroda. Pisma, statji W. Z. Chorużej i wospominanija o niej*, Minsk 1960.

¹² *U surowyja hady padpolja. Uspaminanija rewalucyjnaha ruchu u Zachodniaj Bielarusi*, Minsk 1958; S. Waupszasau, *Na razgniewanaj ziamli*, Minsk 1963.

¹³ *Oni nie stali na koleni. Sbornik wospominanij i dokumentow o konctagierie Bierieza-Kartuzskaja*, Minsk 1966.

w dwutomowym zbiorze dokumentów poświęconym walce narodowyzwoleńczej i społecznej na Zachodniej Białorusi¹⁴.

Wszystkie publikowane wspomnienia wiążą się głównie z wielkim wątkiem walki politycznej komunistów białoruskich. Tę problematykę porusza większość autorów, i to w różnych aspektach. Ogółem jednak motywem przewodnim jest nieustająca walka ludności Białorusi Zachodniej z polskim systemem państwowym, walka polityczna, narodowyzwoleńcza i społeczna, kierowana przez KPZB, która była integralną częścią KPP; ostatecznym celem KPZB było zjednoczenie z Białorusią Radziecką w ramach ustroju socjalistycznego¹⁵. Była to więc partia o charakterze przejściowym, tymczasowym, odzwierciedlającym stanowisko samych Białorusinów wobec kwestii jedności wszystkich ziem białoruskich.

Obok prac poświęconych KPZB nie zabrakło też monografii Hromady¹⁶, organizacji rewolucyjnej, ściśle współpracującej z komunistami. W zakresie walki politycznej KPZB i organizacje z nią związane współpracowały z KPP, a celem doraźnym ich ataków były same podstawy ustrojowe ówczesnego państwa polskiego. Największą wagę przykładano do dekomponowania systemu finansowego (np. przez nawoływanie do odmowy uiszczania podatków), do bezpośrednich akcji partyzanczkich, później masowych akcji protestacyjnych, strajków¹⁷. Dużą rolę w umacnianiu wpływu komunistów wśród ludności, w propagowaniu akcji komunistycznych, stymulowaniu ludności do oporu wobec władz polskich, informowaniu jej o wszelkich poczynaniach władz i innych tego typu sprawach odgrywała prasa komunistyczna i postępową, wydawana głównie w języku białoruskim, polskim i żydowskim¹⁸.

Historycy białoruscy podkreślają zacofanie gospodarcze obszarów Zachodniej Białorusi. W latach dwudziestych zdecydowaną większość (ponad 60%) zakładów przemysłowych i robotników skupiało drzewiarstwo oraz przemysł spożywczy¹⁹. W latach późniejszych proporcje te nie uległy większym zmianom, choć kryzys

¹⁴ *Bor'ba trudiaszczichsia Zapadnoj Biełorussii za socyjalnoje i nacyonalnoje oswołodżenie i wośsojedinienije s BSSR. Dokumenty i materyały*, t. I—II, Minsk 1962—1972.

¹⁵ Podstawowe pozycje: *Riewolucyonnyj put' Kompartii Zapadnoj Biełorussii (1921—1939 gg.)*; A. N. Macko, *Bor'ba trudiaszczichsia Polszy i Zapadnoj Biełorussii proti faszysma (1933—1939 gg.)*, Minsk 1963; tenże, *Riewolucyonnaja bor'ba trudiaszczichsia Polszy i Zapadnoj Biełorussii...*; W. Połujan, I. Połujan, *Riewolucyonnoje i nacyonalno-oswooboditielnoje dwiżenije w Zapadnoj Biełorussii w 1920—1939 gg.*, Minsk 1962; T. Ju. Głinskaja, *KPZB w bor'bie za zawojewanie trudiaszczichsia mass (1924—1928 gg.)*, Minsk 1962; A. A. Sorokin, *Oswoboditielnoje i riewolucyonnoje kriestjanskoje dwiżenije w Zapadnoj Biełorussii (1920—1939 gg.)*, Minsk 1970.

¹⁶ U. A. Pałujan, *Bielaruskaja sialanska-raboczaja hramada*, Minsk 1967. W Polsce dziejom Hromady poświęciła artykuł była działaczka KZMZB, Aleksandra Bergman: *Białoruska Włościańsko-Robotnicza Hromada (1925—1927)*, „Z pola walki”, 1962, nr 3, s. 73—99.

¹⁷ U. A. Pałujan, *op. cit.*, s. 125; Wichrau, *op. cit.*, s. 35—36; Waupzasau, *op. cit.*, s. 159; A. N. Macko, *Bor'ba trudiaszczichsia Polszy i Zapadnoj Biełorussii proti faszysma*, s. 51; *Riewolucyonnyj put' Kompartii Zapadnoj Biełorussii*, s. 307—308, 314, 338, 355, 366—367.

¹⁸ S. W. Howin, *Druk Zachodniaj Biełarusi*, Minsk 1974; P. I. Zielinskij, N. A. Rakiewicz, *Pieczat' KPZB w bor'bie za swobodu*, Minsk 1977.

¹⁹ W. Połujan, I. Połujan, *op. cit.*, s. 14; *Ekonomika Sowietskoj Biełorussii 1917—1967*, Minsk 1967, s. 203; S. I. Narkiewicz, *Promyszlennost' Zapadnoj Biełorussii w pieriod biełopolskoj okkupacji (1920—1939 gg.)*. *Awtoriefierat na soiskanie uczonej stiepieni kandidata istoriczeskich nauk*, Minsk 1965, s. 14.

gospodarczy nie oszczędził i tych terenów. W rezultacie więc w latach trzydziestych Białoruś Zachodnia jeszcze bardziej pogłębiła swe rolnicze oblicze.

Rolnictwo tamtejsze było jednak zacofane — twierdzą badacze białoruscy — akcje zaś podejmowane przez państwo albo były skierowane bezpośrednio przeciw ludności chłopskiej (polskie osadnictwo wiejskie, ustawa o majoratach, komasacje, likwidacja serwitutów), albo przeprowadzane tak połowicznie (parcelacja majątków ziemskich, melioracje), że w istocie nie dały żadnych rezultatów²⁰.

Tak więc historiografia białoruska cały okres przynależności Białorusi Zachodniej do Polski widzi w zdecydowanie czarnych barwach: ludność cierpiała ucisk społeczny i narodowy, w kulturze, przemyśle i rolnictwie panowała stagnacja, a nawet następował regres, władze polskie traktowały te tereny jako swoistą kolonię wewnętrzną. Konsekwentnie też inaczej niż historiografia polska postrzega wydarzenia z września 1939 r. Polakom kojarzą się one z klęską, początkiem najgorszych lat w dziejach narodu, gdy tymczasem dla Białorusinów tenże wrzesień 1939 r. stanowi datę zgoła radosną: zjednoczenie w ramach jednego państwa całego białoruskiego obszaru narodowego²¹. Oto np. wspomnienia jednej z ówczesnych białoruskich komunistek. „Trudno wyrazić owo uczucie niezmierniej radości i szczęścia — pisze ona w związku z wiadomością, że 17 IX 1939 r. Armia Czerwona przekroczyła granice Polski — które ogarnęło każde z nas. Nadszedł więc oczekiwany długo dzień wyzwolenia!” A oto obrazek z Kobrynia, zarysowany przez tę samą działaczkę: „Po przyjeździe do miasta zobaczyliśmy, że na ulice wybiegli wszyscy mieszkańcy, zebrało się tu również sporo chłopów z okolicznych wsi. Wszyscy chcieli na własne oczy zobaczyć swych wybawicieli — czerwonoarmistów, uściskać im ręce w podziękowaniu, ucałować ich. Ludzie cieszyli się, wielu z radości nawet płakało. Wiedzieli, że przyszedł kres wyzysku, pastwienia się, ucisku narodowego, że w ich życiu odwróciła się nowa stronica, jak i w naszym, w życiu uczestników ruchu rewolucyjnego, członków Partii Komunistycznej i komsomołu Białorusi Zachodniej”²².

Problemem nader żywotnym i ważkim w historiografii białoruskiej jest początek państwowości, tworzenie się państwa socjalistycznego. Przesłankę jego autorzy białoruscy upatrują w zwycięstwie Rewolucji Październikowej. Sama rewolucja na Białorusi dojrzała szybko pod wpływem doświadczeń wojennych, zniszczeń, pauperyzacji ludności, wreszcie propagandy bolszewickiej, która na owych warunkach, obrabowanych, ciężko doświadczonych terenach miała szerokie pole do działania. W istocie więc uczeni białoruscy uważają, że do Białorusi, jak i do Rosji odnoszą się wszystkie najważniejsze zagadnienia i wydarzenia 1917 r., z tym wszakże, iż osobliwością sytuacji na Białorusi była bezpośrednia styczność z frontem, choć nie ona określała rozwój sytuacji²³. Rewolucję 1917 r. na obszarach swej republiki uznają oni nawet za część integralną rewolucji socjalistycznej w Rosji²⁴. Do tego samego wniosku dochodzą badacze, którzy zajmują się odrębnymi, szcze-

²⁰ Kuchariew, *op. cit.*, s. 28—29.

²¹ *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Bielorusi*, cz. II, s. 263—269; *Istorijsza BSSR*, t. II, s. 382—389; *Istorijsza Bieloruskiej SSR*, s. 357—367; *Chronika ważniejszych sobytij istorii Kommunistycznej partii Bielorusi*, cz. II (1919 g. — ijuń 1941 g.), Minsk 1970, s. 420—429.

²² A. I. Fiedosiuk, *Nawieki wmiestie*, [w:] 60 *gieroczeskich let 1919—1979. K jubileju BSSR i KPB*, Minsk 1978, s. 58.

²³ Szeroko o wydarzeniach 1917 r.: *Pobieda Sowieckoj wlasti w Bielorusi*, Minsk 1967, rozdział II—IV; W. G. Gniewko, *Pod znamieniem riewolucyi i Bor'ba trudiaszczichsja Bielorusi za ustanowlenije Sowieckoj wlasti*, Minsk 1977; N. W. Kamienskaja, P. A. Sieliwanow, *Wielikij Oktjabr' w Bielorusii*, Minsk 1977.

²⁴ Tamże, s. 7.

gółowymi zagadnieniami Rewolucji Październikowej na Białorusi. Rozpatrzenie np. poczyniń robotników w wielkich miastach dowodzić na tego w zupełności²⁵.

W początkowym okresie rewolucji, tj. w listopadzie 1917 r., wraz z działaniami zmierzającymi do budowy nowego państwa podejmowano zdecydowane kroki przeciw odmiennym nurtom politycznym, przeciw wrogom wewnętrznym i zewnętrznym. Zlikwidowano samodzielną Kwaterę Główną, filię Komitetu Ocalenia Rewolucji, nieco później rozpedzono Kongres Białoruski, wreszcie w początkach 1918 r. ze względnym sukcesem toczono walki z I Korpusem Polskim gen. Józefa Dowbór-Muśnickiego²⁶. W tej ostatniej kwestii stanowisko badaczy białoruskich jest jednolite. Z natury rzeczy interesują ich jedynie aspekty walki antyradzieckiej, a prawie zupełnie abstrahują od skomplikowanej i — przynajmniej — pełnej sprzeczności warstwy dotyczącej obcej problematyki narodowej. Dlatego, być może, nie znajdują w nich dostatecznego wyjaśnienia również zjawiska czysto białoruskie, jak występowanie nurtu narodowego (zwanego nacjonalistycznym, burżuazyjnym, drobnomieszczańskim, kontrrewolucyjnym), zwalczanego ostro przez władze radzieckie i z konieczności szukającego różnych sojuszników (takim właśnie sojusznikiem mógł być Korpus Polski), jak stosunkowo duża łatwość wciągania Polaków do wszelkich akcji noszących — choćby tylko nominalnie — charakter narodowy, wzajemne skomplikowane implikacje spraw narodowych i społecznych²⁷. W rezultacie w historiografii białoruskiej najczęściej spotkać można tylko opis przebiegu walk Korpusu oraz najważniejsze problemy społeczne związane z jego istnieniem i działalnością²⁸.

Autorzy białoruscy nie pomijają natomiast kwestii narodowej w Białorusi, może tylko pojmują ją nie tak szeroko, jak historycy polscy. Często podkreślają złożoną strukturę etniczną swego kraju, zwłaszcza duży odsetek Żydów w miastach (ponad 63% w końcu XIX w.), stosunkowo nikły Polaków (np. w Witebsku na 66 tys. mieszkańców 3,3 tys. stanowili Polacy, 33,5 tys. Żydzi, w Grodnie na 47 tys. — 7 tys. Polacy i 22 tys. Żydzi, w Mińsku na 80 tys. — 10,4 tys. Polacy i 46,5 tys. Żydzi); podobnie widzą kształtowanie się struktury etnicznej wśród kategorii osób uprawiających pracę zarobkową: ok. 60% przypadło na Żydów, 17,1% — na Białorusinów, 10% — na Polaków, tyleż — na Rosjan, 1,3% — na Łotyszów, 0,8% — na Litwinów, 0,6% — na Ukraińców, z tym iż Białorusini stanowili większy odsetek wśród ludności małych miasteczek, rzemiosło zaś w lwiej części opanowane było wszędzie przez osoby pochodzenia żydowskiego²⁹. Sami etniczni Białorusini zajmowali się głównie rolnictwem.

²⁵ Por. wnioski w pracy W. G. Gniewko, *Rabocziej klass Bietorusii w bor'bie za pobiedu Oktiabria (mart 1917 — mart 1918 gg.)*, Minsk 1973, s. 250—253.

²⁶ Por. *Pobieda Sowieckoj wlasti w Bietorusii*, s. 327—387. Interesujące informacje również we wspomnieniach byłego pierwszego radzieckiego dowódcy Frontu Zachodniego, Wasyla Kamienszczikowa (W. Kamienszczykau, *Za uladu Sawietau*, Minsk 1959).

²⁷ W pewnej mierze problemy te próbował naświetlić, acz nazbyt skrótowo, Aleksander Chackiewicz, ale i on pominął zupełnie kwestię relacji między Polakami a narodowcami białoruskimi (A. F. Chackiewicz, *Polskije intiernacyonalisty w bor'bie za wlast' Sowietow w Bietorusii*, Minsk 1967, s. 55—86).

²⁸ *Pobieda Sowieckoj wlasti w Bietorusii*, s. 371—387; W. A. Krutalewicz, *Rozdzenije Bietorusckoj Sowieckoj Riespubliki (Na puti k prowozgłaszeniju riespubliki. Oktiabr' 1917 — diekabr' 1918 g.)*, Minsk 1975, s. 73—77 (dalej: Krutalewicz I); Je. D. Dirienok, *Bolszewiki Gomelszcziny w pieriod Oktiabr'skoj riewolucyi i graždanskoj wojny*, Minsk 1976, s. 70—73.

²⁹ M. W. Bicz, *Nacyjanalny sklad pramystowaha praletaryjatu Bietarusi u koncy XIX — naczatku XX st.*, „Wiesci AN BSSR”. *Sieryja hramadskich nawuk*, Minsk 1972, nr 4, s. 33—36.

Taka struktura narodowa i zawodowa w poważnym stopniu wpływała na przebieg wydarzeń rewolucyjnych w Białorusi, gdyż pstrokaczna etniczna usuwała na drugi plan różnice narodowościowe, na pierwszy zaś wysuwała solidarność klasową, radykalne poglądy, jedność z ruchem robotniczym w całym państwie rosyjskim. Owo poczucie jedności okazało się też nader ważkim elementem w okresie okupacji niemieckiej w 1918 r., gdy to komuniści walczyli jednocześnie z okupantami i narodowcami białoruskimi, dążącymi do ustanowienia państwowości białoruskiej w ramach ustroju kapitalistycznego (a więc, wnioskują badacze, albo pod kuratelą niemiecką, albo polską)⁸⁰. Próby takiej narodowcy dokonali rzeczywiście, ale już pod okupacją niemiecką. Wtedy to powstał Ludowy Sekretariat Białorusi, a 18 III 1918 r. powołano Radę Białoruskiej Republiki Ludowej. Partie, które wyłoniły Radę, nie potrafiły jednak wypracować platformy politycznej sprzyjającej długotrwałemu współdziałaniu. Niemcy zaś ze swej strony okazali się niezbyt skłonni do udzielania komukolwiek innemu władzy, nawet w bardzo niewielkim zakresie. W rezultacie, konkluduje badacz, władza narodowców pozostała na papierze i choć szukała zbliżenia z podporządkowaną Niemcom Ukrainą, nie uzyskała od okupantów nawet takich, jak Ukraina, pozorów samodzielności⁸¹.

Tym nieudanym próbom stworzenia państwa burżuazyjnego komuniści przeciwstawiali hasło solidarności z Rosją Radziecką oraz wezwania do walki partyzanckiej. W ostrej walce politycznej i zbrojnej starali się oni przechwycić wpływ na ludność, co w znacznej mierze im się udało i z kolei pozwoliło pokierować powstaniem przeciw okupacji niemieckiej w końcu 1918 r.⁸². Przejęcie przez komunistów w swe ręce steru wydarzeń umożliwiło im skonsolidowanie się w partię narodową i proklamowanie białoruskiej państwowości radzieckiej. Było to ukoronowaniem działalności kilku ostatnich lat, zwłaszcza zaś roku, który minął od Rewolucji Październikowej. Badacze całą uwagę skupiają na dwóch głównych wydarzeniach: 30 XII 1918 r. uczestnicy obradującej w Smoleńsku VI Północno-Zachodniej Konferencji RKP(b) proklamowali ją I Zjazdem Komunistycznej Partii (bolszewików) Białorusi, KP(b)B. Następnego dnia powołano Tymczasowy Robotniczo-Chłopski Rząd Rewolucyjny Białorusi oraz wyłoniono centralne władze KP(b)B. Drugim wydarzeniem było opublikowanie 1 I 1919 r. manifestu o utworzeniu Białoruskiej Republiki Radzieckiej i dzień ten stał się dniem narodzin państwowości białoruskiej⁸³.

⁸⁰ Je. F. Sawczuk, *Bor'ba trudiaszczichsia Bielorusii za jedinstwo s Sowietsoj Rossijej wo wriemnia niemieckoj okkupacyi w 1918 g.*, „Woprosy istorii”, Mieżwuzowski sbornik, t. IV, Minsk 1977, s. 3—11.

⁸¹ Krutalewicz I, s. 178—221.

⁸² Por. odnośne fragmenty w *Historyja Bielaruskaj SSR*, t. III, Minsk 1973; *Istorija Bielorussoj SSR*, t. II, s. 117—120; W. A. Krutalewicz, *Roźdzenije Bielorussoj Sowietsoj Riespubliki (Prowozgłaszenije riespubliki. Razwiertywanije nacjonalno-gosudarstwiennoho stroitielstwa. Nojabr' 1918 — fiewral 1919 g.*, Minsk 1979, s. 13—52 (dalej: Krutalewicz II); S. Z. Poczanin, *W grozowom 1918 godu*, Minsk 1969; *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Bielorusii*, cz. I (1883—1920), Minsk 1968 (wyd. 2), s. 403—429. Wiele interesującego materiału zamieszczono w zbiorach dokumentów: *Bor'ba za Sowietskuju wstaf' w Bielorusii 1918—1920 gg. Sbornik dokumentow i matieriałow w dwóch tomach*, t. I fiewral 1918 — fiewral 1919 g., Minsk 1968; *Riewolucyonnyje komitety BSSR (nojabr' 1918 g. — ijul 1920 g.)*. *Sbornik dokumentow i matieriałow*, Minsk 1961 (rozdział I, dok. 1—69, s. 35—118).

⁸³ Uchwały I Zjazdu: *Kommunističeskaja Partija Bielorusii w riezolucyjach i rieszienjach sjezdow i plenumow CK (1918—1970)*, t. I, 1918—1927, Minsk 1973, s. 7—20; *Chronika waźniejszych sobytij istorii Kommunističeskaj partii Bielorusii*, cz. I (1883—1918 gg.), Minsk 1962, s. 417—419; Krutalewicz II, s. 115—156; Je. Bu-

Manifest wywołał ogromny oddźwięk w społeczeństwie. Fakt ten podkreślają liczne wspomnienia. Ożywienie zapanowało w najmniejszych nawet zakątkach Białorusi, a zwolennicy i przeciwnicy ustroju radzieckiego wszędzie toczyli zaciekle dyskusje. „Rodacy moi — pisze jeden z ówczesnych świadków wydarzeń (z gminy Korma na Smoleńszczyźnie — ze wzruszeniem przyjęli utworzenie Białoruskiej Republiki Radzieckiej. Czasy były surowe, pełne dramatycznych zdarzeń, nie każdy więc umiał samodzielnie i głęboko je zrozumieć. Wielu nie wyobrażało sobie drogi, którą powinien postępować rozwój kraju ojczystego... Każde zebranie, każdy wiec był prawdziwą walką, choć bez użycia broni... W tych pierwszych dniach styczniowych 1919 roku nie było zgromadzenia, mityngu, na którym nie rozbrzmiewałby Manifest Tymczasowego Robotniczo-Chłopskiego Rządu Rewolucyjnego Białorusi”³⁴.

Naturalną konsekwencją powstania państwa białoruskiego były z jednej strony przemiany w życiu narodu, z drugiej zaś konieczność ułożenia stosunków z sąsiadami. Przejmowaniu władzy i pierwszym przemianom patronowały w Białorusi, jak i w innych obszarach państwa rosyjskiego, komitety wojskowo-rewolucyjne (skrót: WRK) oraz komitety rewolucyjne (skrót: rewkomy). Ich roli i działalności poświęcono szczegółowe monografie³⁵ oraz zbiory dokumentów³⁶. Z natury rzeczy dużo miejsca zajmują w nich kwestie związane z wojną polsko-radziecką 1920 r. i one też znalazły się w centrum uwagi kilku badaczy³⁷, a także — jako wątek uboczny — obecne są w wielu pracach ukazujących się w Białorusi.

Wśród dzieł obrazujących dzieje i strukturę kierowniczych instytucji radzieckich na Białorusi wymienić warto zarys historii Centralnego Komitetu Wykonawczego Rad i Rady Komisarzy Ludowych³⁸, kolektywną historię państwa i prawa Białorusi, w której podsumowano wiedzę na ten temat³⁹, wreszcie monografię o sądownictwie⁴⁰.

Tematykę pierwszego okresu istnienia państwa białoruskiego w powiązaniu z przemianami społecznymi i gospodarczymi podnosiło wielu autorów. Wszyscy oni wskazywali na kreującą i inicjującą rolę partii komunistycznej i instytucji radziec-

gajew, *Wozniknowienije bolszewistskich organizacyj i obrazowanieje Kompartii Bielorusii*, Minsk 1959, s. 231—256; N. W. Kamienskaja, *Bieloruskij narod w bor'bie za SowietSKUju włast'*, Minsk 1963, s. 18.

³⁴ I. Antonienko, *Niezabywajemyje straniczy istorii*, [w:] *60 gieroicznych let 1919—1979*, s. 26.

³⁵ P. T. Pietrikow, *Riewkomy Bielorusii*, Minsk 1975; tenże, *Organizacyja i diejatielnost' Riewolucyonychnych komitetow na tierritorii Bielorusii w 1920 r.*, Minsk 1962.

³⁶ *Riewolucyonyyje komitety BSSR (nojabr' 1918 — ijul. 1920 g.)*; *Riewolucyonyyje komitety BSSR i ich diejatielnost' po uproczeniju SowietSKUj własti i organizacyi socyjalistycznego stroitielstwa (ijul — diekabr' 1920 g.)*, Minsk 1957.

³⁷ Je. N. Szklar, *Bor'ba trudiaszczichsia Litowsko-Bieloruskoj SSR s inostrannymi intierwientami i wnutriennej kontrriewolucyjej (1919—1920 gg.)*, Minsk 1962; N. W. Kamienskaja, *Uczastije bieloruskiego naroda w razgromie trietiego pochoda Antanty i oswobożdienii Bielorusii ot intierwientow (1920 g.)*, [w:] *Iz istorii bor'by bieloruskiego naroda za SowietSKUju włast' i pobiedu socyjalizma*, Minsk 1957; G. P. Maszczickij, *Trudiaszcziziesia Gomielszcziny w bor'bie za razgrom intierwientow i bielogwardiejcew (1919—1921 gg.)*, Gomieli 1958.

³⁸ A. T. Szyrokow, *CIK Bieloruskoj SSR w 1919—1936 gg.*, Minsk 1979; N. A. Słobodczikow, *Sowiet Narodnych Komissarow BSSR w 1920—1936 gg. (Prawowyje woprosy organizacyi i diejatielnosti)*, Minsk 1977.

³⁹ *Istorija gosudarstwa i prawa Bieloruskoj SSR (1917—1936 gg.)*, t. I, Minsk 1970.

⁴⁰ I. I. Martynowicz, *Istorija suda w BSSR*, Minsk 1961.

kich, na aktywny udział w tym procesie klasy robotniczej, związkowców, na umiejętność, z jaką bolszewicy przynosili swe plany w masy, dzięki czemu już w tym początkowym okresie podejmowane przez nich akcje cechował duży rozmach⁴¹.

Wszystkie te przemiany dokonywały się — podkreślają badacze — w warunkach wojennych. Dlatego niepoślednią rolę odgrywały wówczas kwestie rozwijania radzieckich sił zbrojnych, począwszy od Czerwonej Gwardii, która była siłą szturmową w okresie Rewolucji Październikowej i stanowiła trzon pierwszych oddziałów wojsk regularnych, poprzez specjalne rodzaje wojsk służących do zwalczania tzw. wroga wewnętrznego, aż po masową Armię Czerwoną⁴². Ów trudny okres, stwierdza się w historiografii białoruskiej, przyniósł prócz doświadczeń nader ciężkich także pozytywne. Jednym z takich właśnie doświadczeń była wspólna walka Białorusi i Rosji Radzieckiej z wrogami zewnętrznymi, zwłaszcza zaś z Polską. Zawarty wówczas „Sojusz wojskowo-polityczny — stwierdza historyk — umocnił przyjaźń między ludźmi pracy Rosji i Białorusi, uratował lud białoruski przed ujarzmieniem przez burżuazyjno-obszarniczą Polskę i stał się przesłanką dalszego umacniania i rozwoju braterskiej współpracy Białorusi z RFSRR i innymi republikami radzieckimi”⁴³.

Wspólnota interesów Rosji Radzieckiej, Białorusi i innych republik radzieckich, a z drugiej strony poczucie silnego zagrożenia z zewnątrz, ze strony państw o odmiennym ustroju społecznym, wszystko to zespalało republiki radzieckie. Trudności pierwszych lat istnienia Białorusi, zwłaszcza w gospodarce, przełamywać miano w znacznym stopniu tylko dzięki pomocy Rosji⁴⁴. Logicznym zatem ukoronowaniem procesu jednoczeniowego było utworzenie ZSRR i wejście w jego skład Białorusi jako republiki związkowej, który to fakt budzi do dziś inwencję badawczą wśród historyków radzieckich⁴⁵.

W ostatnich dwudziestu latach historiografia białoruska swoje zainteresowania rozwojem kraju w okresie międzywojennym skupiała głównie na czterech wielkich

⁴¹ M. Je. Szklar, *Bor'ba Kompartii Bielorusi za ukrieplenije sojuza raboczego klasa i trudiaszczegosia kriestjanstwa w wosstanowitielnyj pieriod (1921—1925 gg.)*, Minsk 1960; W. G. Gniewko, *Profsojuzy Bielorusii w bor'bie za wlast' Sowietow*, Minsk 1964; N. Je. Zawalejew, *Raboczij klass Bielorusii w bor'bie za socyjalizm 1917—1932 gg.*, Minsk 1967.

⁴² N. W. Kamienskaja, *Bieloruskij narod w bor'bie za SowietSKUju wlast'*, Minsk 1963; A. [G.] Chochłow, *Krasnaja gwardija Bielorusii*, Minsk 1965; tenże, *Kommunisticzeskije czasti osobogo naznaczenija w Bielorusii*, Minsk 1974; Ne. N. Szklar, *Bor'ba trudiaszczichsia Litowsko-Bieloruskoj SSR*; I. Parfienow, *K woprosu o bor'bie bolszewikow Bielorusii w 1918 g.*, „Uczonyje zapiski Mozyrskogo pedagogiczeskogo instituta”, t. III, Minsk 1960, s. 27—57; tenże, *Sozdanie Krasnoj Armii w Bielorusii w 1918 g.*, „Wojenno-istoriczeskij żurnał”, 1961, nr 10, s. 118—122; P. A. Sieliwanow, *Wojennoje stroitielstwo w Bielorusii w pieriod razgroma pochodow Antanty*, Minsk 1973.

⁴³ Ja. Ju. Niestierowicz, *Objedinitielnoje dwizenije w Bielorusii za sozdanie wojenno-politiczeskogo sojuza sowietkich riespublik*, „Woprosy istorii”. Mięzkowiedomstwiennyj sbornik, t. V, Minsk 1978, s. 12.

⁴⁴ S. P. Margunskij, L. I. Kukriesz, *Intiernacyonalnoje i nacyonalnoje w gosudarstwienom stroitielstwie Bielorusi 1917—1922 gg.*, Minsk 1978, s. 73—95; Ja. I. Baranouski, *Z historyi ażycciaulennia lenińskich pryncypau u nacyjonalna-dżiarżaunym budaunitwie BSSR (1921—1925 hh.)*, „Wiesci AN BSSR”, sieryja hramadskich nawuk, 1972, nr 6, s. 123—127.

⁴⁵ *Bielorusija w Sojuzie Sowietkich Riespublik*, Minsk 1972; M. Je. Szklar, *Bieloruskaja SSR — odna iz uczeditielnic Sojuza SSR*, Minsk 1972.

zagadnieniach: na gospodarce, uwspółcześnianiu rolnictwa, kulturze, oświacie, nauce, sztuce oraz na kierowniczej roli partii komunistycznej.

W badaniach nad gospodarką poczyniono duże postępy. Opublikowano — i to w dużym zakresie chronologicznym — znaczące syntezę. Dzięki tak szerokiemu natarciu badawczemu historycy zyskali możliwość dokonania porównań i śledzenia poszczególnych wątków rozwojowych na przestrzeni całego wieku, bo aż od drugiej połowy XIX po lata siedemdziesiąte XX w. Ukazała się więc synteza dziejów gospodarki Białorusi w okresie imperializmu⁴⁶, tj. od lat siedemdziesiątych XIX w. do Rewolucji Październikowej, synteza gospodarki w latach wojny domowej⁴⁷ oraz całego okresu międzywojennego, od 1921 r. poczynając⁴⁸, tj. od zakończenia wojen zewnętrznych i przejścia do nowej polityki ekonomicznej (NEP). Nie zabrakło też dzieła podsumowującego całokształt dokonań gospodarczych w latach władzy radzieckiej (aż po lata sześćdziesiąte włącznie), z uwzględnieniem podstawowych przemian struktury społecznej i poziomu warunków bytowania ludności⁴⁹. Doskonałym uzupełnieniem owych syntez są publikowane z okazji rocznic zbiory statystyczne, w których znaleźć można obfity materiał również do okresu międzywojennego⁵⁰.

Badacze radzieccy zwracają uwagę na ogromny postęp na drodze ku nowoczesności, jaki poczyniła Białoruś w okresie istnienia jej państwowości. Przecież jeszcze w 1926 r. ponad 41% produkcji przemysłowej przypadało na chałupników⁵¹, a rolnictwo stanowiło element dominujący w gospodarce. Przebudowa struktury objęła od 1921 r. całą dosłownie gospodarkę; przemysł, rolnictwo, transport, handel, finanse, a przemiany te stopniowo się intensyfikowały, zwłaszcza w okresie uprzemysłowienia i kolektywizacji rolnictwa. 1926 r., umownie przyjęty w ZSRR za początkowy rok industrializacji, również uczeni białoruscy wyróżniają jako swoisty przełom, a niekiedy łączą z kilku następnymi latami w jednolity okres budowania zrębów gospodarki socjalistycznej (lata 1926—1932)⁵². Dla Białorusi — twierdzą badacze — uprzemysłowienie było sprawą życia i śmierci, gdyż w 1926 r., tj. w początkach przełomu, produkcja przemysłowa na jednego mieszkańca w Białorusi była dwa razy niższa od przeciętnej dla ZSRR⁵³. Ze względu na wagę zagadnienia opublikowano też obszerny zbiór dokumentów dotyczących uprzemysłowienia Białorusi⁵⁴.

⁴⁶ *Ekonomika Biełorussii w epochu imperializmu*, Minsk 1963.

⁴⁷ *Socjalistyczne priobrazowanija w ekonomikie Biełorussii w 1917—1920 gg.*, Minsk 1966.

⁴⁸ *Razwitiye ekonomiki Biełorussii w 1921—1927 gg.*, Minsk 1973; *Razwitiye ekonomiki Biełorussii w 1928—1941 gg.*, Minsk 1975; S. Malinin, M. Ippa, *Ekonomika Biełorusskoj SSR i pierspektiwy jejo razwitiya*, Moskwa 1960.

⁴⁹ *Socjalno-ekonomiczeskije priobrazowanija w Biełorusskoj SSR za gody Sowietskoj własti*, Minsk 1970; *Ekonomika Sowietskoj Biełorussii 1917—1967; Narodnoje choziajstwo BSSR*, Minsk 1963.

⁵⁰ *Biełorusskaja SSR za gody Sowietskoj własti. Statisticeskij sbornik*, Minsk 1967; *Biełorusskaja SSR za 50 let. Statisticeskij sbornik*, Minsk 1968.

⁵¹ *Ekonomika Sowietskoj Biełorussii 1917—1967*, s. 103.

⁵² Por. np. N. Własienko, *Bor'ba Kompartii Biełorussii za postrojenije ekonomiceskogo fundamenta socjalizma (1926—1932 gg.)*, Minsk 1970; A. N. Sorokin, *Sowchozy BSSR w pieriod postrojenija fundamenta socjalizma (1926—1932 gg.)*, Minsk 1971.

⁵³ *Razwitiye ekonomiki Biełorussii w 1928—1941 gg.*, s. 35.

⁵⁴ *Industrializacija Biełorusskoj SSR (1926—1941 gg.)*. Sbornik dokumentow i matieriałow, Minsk 1975 (w serii: *Istorija industrializacji SSSR, 1926—1941 gg.* Dokumenty i matieriały).

Wymienione dzieła wzbogaciły historiografię ogromną ilością faktów, danych liczbowych, pozwalają też spojrzeć głębiej w burzliwe dzieje wewnętrzne Białorusi okresu międzywojennego. Kwestie przemysłu zajęły wówczas miejsce uprzywilejowane ze względu na konieczność odrabiania wiekowych opóźnień i wyrównania poziomu zgodnie z przeciętną w całym ZSRR. Rozwojowi temu sprzyjały szczegółowe ustalenia, jakich wymagało planowanie gospodarcze. A dodać trzeba, że plany gospodarcze republik — wśród nich, naturalnie, i Białorusi — były podporządkowane planowi ogólnozwiązkowemu. Dlatego w budowie i rozbudowie przemysłu białoruskiego uczestniczyły faktycznie także inne republiki, z nich pochodziło wyposażenie pierwszych wielkich fabryk, nawet wykwalifikowani robotnicy przybywali m. in. z Rosji i Ukrainy⁵⁵.

Wspomnieć też wypada, iż szczegółowe badania dotyczące gospodarki owocują w syntezie rozlicznego typu. Ukazał się np. zbiór artykułów poświęconych rozmieszczeniu i rozwojowi różnych gałęzi przemysłu, m. in. elektrowni, przemysłu budowy maszyn, chemicznego i przerobu produktów naftowych, drzewiarskiego, papierniczego, budownictwa, przemysłu lekkiego, spożywczego, a także rozwoju melioracji w rolnictwie, turystyki i ochrony środowiska naturalnego⁵⁶.

Integralną częścią gospodarki, poza przemysłem, było rolnictwo. W zacofanej Białorusi dawało ono środki do życia zdecydowanej większości mieszkańców, choć zarazem lwia część ludności wiejskiej prowadziła życie na niskim poziomie materialnym i kulturalnym. Parobek, chłop bezrolny lub mający gospodarstwo bez zasiewów, chłop małorolny, a często i średniorolny, wszystkie te kategorie ludności wiejskiej znajdowały się na skraju nędzy i przed rewolucją dążyły przede wszystkim do uzyskania ziemi. Spośród najuboższych rekrutowali się zwolennicy zmian radykalnych. Oni też — stwierdzają badacze — stali się bliskimi sojusznikami robotników w Rewolucji Październikowej i później, w trakcie walki o utrzymanie władzy politycznej przez bolszewików⁵⁷.

Od początku rewolucji na Białorusi zachodziły przemiany na wsi. Rozpoczął się proces podziału ziemi. Już w 1919 r. ograniczeniu i zanikowi uległy skrajne grupy gospodarstw chłopskich (bezrolne i powyżej 10 ha)⁵⁸. Przemiany te, zwane ogółem rewolucją agrarną, dokonały się w latach 1917—1920. W ich wyniku zniknęła wielka własność ziemska, większość gruntów ornych przeszła w ręce chłopów gospodarujących indywidualnie, pojawiły się pierwsze kolektywne gospodarstwa rolne (kołchozy) i państwowe gospodarstwa rolne (sowchozy)⁵⁹. Struktura rolnictwa, która

⁵⁵ A. A. Ruban, *Ekonomiczeskije swiazi ruskogo, bieloruskogo i ukraińskogo narodow w gody postrojenija fundamenta socyjalizma*, „Woprosy istorii”. Międzuzowski sbornik, t. III, Minsk 1976, s. 71—78.

⁵⁶ *Razwitijsie otraslej narodnogo choziajstwa Bielorusii (istoriko-geograficzeskije ocerki)*, Minsk 1978.

⁵⁷ I. M. Ignatienko, *Biedniejszeje kriestjanstwo — sojuznik proletariata w bor'bie za pobiedu Oktjabr'skoj riewolucyi w Bielorusii (1917—1918 gg.)*, Minsk 1962.

⁵⁸ I. Marzenko, *Agrarnyje prieobrazowanije w Bielorusii w 1917—1918 gg.*, Minsk 1959, s. 150.

⁵⁹ Dane liczbowe dla 1920 r.: *Socyjalistyczeskije prieobrazowanija w ekonomikie Bielorusii*, s. 90 (tab. 10). Szeroko o tym okresie: B. M. Fich, *Agrarnaja riewolucyja w Bielorusii (1917—1920 gg.)*, Minsk 1966. Krótki zarys historiograficzny: W. N. Michniuk, *Bieloruskaja istoriczeskaja litieratura porowiedieniju w żyzn leninskogo Diekrieta o ziemi*, „Woprosy istorii. Międzuzowski sbornik”, t. I, Minsk 1974, s. 174—183. W literaturze polskiej zwięzły zarys reformy rolnej na Białorusi zob. R. Wojna, *Reforma rolna na narodowościowych obszarach ZSRR*, „Z pola walki”, 1974, nr 1, s. 77—82.

się wówczas ukształtowała, utrzymała się, mimo pewnych fluktuacji, aż do okresu masowej kolektywizacji rolnictwa.

Kolektywizację przygotowano zgodnie z decyzjami XV Zjazdu WKP(b). Lata 1928 i 1929 stały się okresem wstępnym, po którym jesienią 1929 r. rozpoczął się masowy ruch spółdzielczy. Ów swoisty okres przejściowy miał na Białorusi własne osobliwości i jemu też poświęcono specjalny zbiór dokumentów, w znacznej mierze obrazujących poczynania KP(b)B zmierzające do rozkołysania ruchu kolektywizacyjnego⁶⁰. Rzecz prosta, nie pominięto i samego okresu największego natężenia spółdzielczania wsi, które na Białorusi przebiegało dość burzliwie, i szybciej osiągnięto tu wskaźniki niż na większości obszarów ZSRR⁶¹. Wynikało to jednak nie tyle z rozwiniętej świadomości społecznej chłopów, ile było skutkiem przymusu narzuczonego im przez pewnych działaczy. Potępienie przez partię podobnych metod spowodowało odejście z kołchozów znacznej części gospodarzy: 1 III 1930 r. w kołchozach znajdowało się 58% zagród indywidualnych, po czerwcu tegoż roku pozostało tam zaledwie 11,1%; wiosną 1932 r. znów się powtórzyły nieprawidłowe poczynania zbyt gorliwych działaczy, a naruszenie zasady dobrowolności wstępowania do kołchozów spowodowało inne szkodliwe zjawiska, m. in. masowy ubój bydła⁶². W rezultacie kolektywizacja wsi białoruskiej trwała do 1935 r., faktycznie zaś jeszcze dłużej. W związku z kolektywizacją poruszano wiele problemów szczegółowych, np. udział najuboższych chłopów w likwidowaniu gospodarstw zamożniejszych⁶³.

W minionym dwudziestolecu historiografia białoruska zajmowała się także systemem sowchozów, powstaniem ich, rozwojem, stanem obecnym. Sowchozy, czyli państwowe gospodarstwa rolne (sowieckojе choziajstwo), powstawać zaczęły już na przełomie lat 1917/18, a nazwę swą uzyskały w połowie 1918 r. Początkowo były to po prostu zespoły pracowników rolnych gospodarujące na gruntach podworskich, z reguły w byłych wyspecjalizowanych majątkach ziemskich. W połowie 1918 r. sowchozy istniały już we wszystkich rejonach (jednostki administracyjne większe od gmin, mniejsze niż powiaty) Białorusi⁶⁴. Dzieje ich bada tylko jeden historyk⁶⁵, inni zaś problematykę tę poruszają dorywczo.

Wiele uwagi poświęcają badacze białoruscy zagadnieniu rozwoju kultury w ich kraju, oświacie, nauce. Wyprowadzają je bezpośrednio z postępów gospodarki i wią-

⁶⁰ *Podgotowka spłosznoj kollektiwiwacyi sielskogo choziajstwa Bietorusskoj SSR (nojabr' 1927 g. — nojabr' 1929 g.)*. Sbornik dokumentow i matieriałow, Minsk 1976.

⁶¹ *Prowiedienije spłosznoj kollektiwiwacyi sielskogo choziajstwa Bietorusskoj SSR (nojabr' 1929 g. — 1932 g.)*. Sbornik dokumentow i matieriałow, Minsk 1973.

⁶² *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Bietorussii*, cz. II, s. 147; *Socjalno-ekonomiczeskije prieobrazowanija w Bietorusskoj SSR*, s. 200—201; K. K. Gierman, *Rol raboczego klasa w pobiedie kołchoznogo stroja w Bietorussii*, Minsk 1963, s. 49.

⁶³ A. A. Filimonow, *Gruppy biednoty Bietorussii i ich rol w bor'bie za osuszczenienije spłosznoj kollektiwiwacyi sielskogo choziajstwa*, [w:] *Problemy agrarnej istorii w dwóch czastjach*, cz. II (XIX — 30-je gody XX w.), Minsk 1978, s. 167—172.

⁶⁴ A. N. Sorokin, *Sowchozy Bietoruskaj SSR (1917—1941 gg.)*, Minsk 1979, s. 24—25, 27—28; Fich, *op. cit.*, s. 191—281.

⁶⁵ A. N. Sorokin, *Sowchozy Bietorusskoj SSR; Sowchozy BSSR w pieriod postrojenija fundamenta socjalizma; Razwitije proizwodstwa sowchozow Bietorussii w 1921—1927 gg.*, [w:] *Problemy agrarnej istorii*, cz. II, s. 177—181. Spod pióra tegoż autora wyszedł też szkic historii i rozwoju sowchozów białoruskich w latach trzydziestych zamieszczony w syntezie *Razwitije ekonomiki Bietorussii w 1928—1941 gg.*, s. 131—141.

żą najściślej z formą ustrojową ZSRR, a więc i Białorusi⁶⁶. Wśród dzieł opublikowanych wyróżnić można takie, które mają walor syntez⁶⁷. Mnóstwo informacji na owe tematy zamieszczają autorzy książek poświęconych innym problemom. Szczególnie dużo pomieszczono w wymienionych już wielkich syntezach dziejów Białorusi⁶⁸.

Podjęto też badania bardziej drobiazgowe. Ukazały się monografie o oświacie i pedagogice, o akcji likwidowania analfabetyzmu, o szkolnictwie, tzw. rabfakach (tj. fakultetach robotniczych, czyli wydziałach przygotowujących młodzież robotniczą do studiów wyższych)⁶⁹. Kilka interesujących książek i artykułów traktuje o rozwoju kultury na wsi, także w sensie rozwoju oświaty, podnoszenia kwalifikacji zawodowych⁷⁰. Nie zabrakło i monografii, nawet z zacięciem syntetyzującym, na temat prasy, wydawnictw, kina⁷¹. Zaskakująco dużo pozycji porusza kwestię bibliotek, choć prócz zbioru dokumentów⁷² — pierwszej tego typu pozycji w dorobku historiografii białoruskiej — resztę stanowią artykuły⁷³.

⁶⁶ *Razwitijsje ekonomiki Bielorusssii w 1921—1927 gg.*, s. 325. Szeroko zob. L. Sawickaja, *Socjalistyczeskaje proizwodstwo i blagosostojanije raboczich Bielorusssii w 1938—1941 gg.*, Minsk 1964.

⁶⁷ *Kulturnoje stroitielstwo Bielorussskoj SSR*, Minsk 1965; S. W. Marcelew, *K duchownomu rascwietu. Istoriczeskij opyt razwitijsja bielorussskoj sowietskij kultury*, Minsk 1974; P. P. Siliwanczik, *Diejatielnost' Kommunistyczeskij partii Bielorusssii po osuszczestwieniju kulturnoj riewolucyi w riespublikie*, Minsk 1961; Je. I. Firsowa, *Osuszczestwlenie w Bielorusssii lenińskich idiej o wsieobszczej gramotnosti*, Minsk 1970; I. Iljuszyn, S. Umriejko, *Narodnoje obrazowanije w Bielorussskoj SSR*, Minsk 1961; N. I. Krasowski, *Wysszaja szkoła Sowietsskoj Bielorusssii*, Minsk 1972; W. I. Nowickij, Je. K. Nowik, *Uczastije Lenińskogo komsomola Bielorusssii w bor'bie za podjom narodnogo obrazowanija (1920—ijuń 1941 g.)*, Minsk 1979; *Razwiccio bielaruskaj sacyjalistycznoj kultury*, Minsk 1970.

⁶⁸ *Historyja Bielaruskaj SSR*, t. III; *Istorija Bielorussskoj SSR*, t. II; *Istorija Bielorussskoj SSR*, (1977).

⁶⁹ *Narysy historyi narodnaj aswiety i piedadahicznaj dumki u Bielarusi*, Minsk 1968; R. Ja. Kisialou, *Szkoła Bielarusi*, Minsk 1968; M. F. Czudajew, *Raboczije fakultety Bielorusii w wosstanowitielnyj pieriod*, „Woprosy istorii”, t. III, s. 52—61; I. W. Kamienskaja, *Komsomolskije organizacyi Bielorusssii w bor'bie za likwidacyju niegramotnosti (1921—1925 gg.)*, tamże, t. I, s. 37—51.

⁷⁰ O. W. Safonowa, *Kulturnoje stroitielstwo w bielorussskoj dieriewnie w pieriod postrojenija socjalizma (1926—1937 gg.)*, Minsk 1978; W. P. Ksienzow, *Kuznica sielskochozajstwiennych kadrow*, „Woprosy istorii”, t. III, s. 91—97; G. I. Jermaszkiewicz, *Komsomol Bielorusssii w bor'bie za tiechniczeskij wsieobucz sielskoj molodioży (1933—1937 gg.)*, „Woprosy istorii KPSS”, *Niekotoryje woprosy organizatorskoj i ideologiczkoj diejatielnosti KPSS*, *Mieżwiedomstwiennyj sbornik*, IX, Minsk 1978, s. 10—16.

⁷¹ S. W. Marcelew, *Pieczat' Sowietsskoj Bielorusii. Istoriczeskij oczerk*, Minsk 1967; A. A. Wołk, A. I. Rakowicz, *Knigoizdatielskoje dielo w Bielorusii. Istoriczeskij oczerk*, Minsk 1977; W. P. Niestierowicz, *Auditorija — wsia riespublika*, Minsk 1975; A. W. Krasinski, W. I. Smal, H. P. Tarasiewicz, *Bielaruskaje kino*, Minsk 1962.

⁷² *Bibliotecznoje dielo w BSRR. Dokumienty i matieriały 1918—1941*, Minsk 1978.

⁷³ Zob. m. in. N. M. Kołosko, *Podgotowka bibliotecznych kadrow w Bielorusssii w 1917—1925 gg.*, [w:] *Woprosy bibliotekowiedienija i bibliografii*, t. I, Minsk 1972, s. 33—42; M. I. Pokało, *Bibliotecznoje obszuczwanije sielskogo nasielienija Bielorussskoj SSR w dowojennyj pieriod (1917—1941 gg.)*, [w:] *Iz istorii*

Ostatnim wielkim kompleksem badawczym, w którym historycy białoruscy uzyskali znaczne wyniki, jest problem roli i działalności partii komunistycznej. Ze zrozumiałych względów wyodrębnianie tej tematyki jest czysto umowne, ponieważ w rzeczywistości politycznej białoruskiej ukształtowanej po Rewolucji Październikowej partia zajęła miejsce tak szczególne, iż jej oddziaływanie przenikało i przenika do dziś wszelkie dziedziny życia. W Białorusi wydawano prace poświęcone tylko pośrednio partii i traktujące bezpośrednio o niej, o różnych zakresach jej działalności.

Tak zatem bezpośrednio partii dotyczy wspomniana wyżej dwutomowa synteza jej dziejów, kronika działalności oraz zbiór dokumentów partyjnych⁷⁴. Opracowano kilka zarysów historii komsomołu białoruskiego⁷⁵. Uwagę badaczy przyciągała też działalność ideologiczna partii, kierowanie przez nią masami⁷⁶. W tym ostatnim zagadnieniu wyróżnia się problem wciągania ludzi pracy do działalności w organizacjach radzieckich, w radach, organach kontroli⁷⁷. Dzieła dotyczące partii komuni-

knigi, bibliotecznego dzieła i bibliografii Białorusii, t. II, Minsk 1972, s. 48—71; I. P. Jemiec, *Meroprijatija partii i prawitielstwa po razwitiu bibliotecznego dzieła w Białoruskiej SSR (1926—1937 gg.)*, [w:] *Bibliotecznoje dzieło w BSRR*, t. III, Minsk 1974, s. 4—19. Szersze omówienie spraw kultury w literaturze polskiej: R. Wojna, *Rewolucja kulturalna w ZSRR (zarys nowszej historiografii radzieckiej)*, „*Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowej*”, t. XVI, Wrocław 1980, s. 213—224.

⁷⁴ *Oczerki istorii Kommunistycznej partii Białorusii*, t. I—II; *Chronika ważniejszych sobytij istorii Kommunistycznej partii Białorusii*, cz. I—II; *KPB w rezolucyjach i rieszenijach sjezdów i plenumow CK*, t. I.

⁷⁵ *Komsomol — naszej doblestnoj partii syn. Iz istorii Leninskogo kommunistycznego sojuza mołodioży Białorusii*, Minsk 1960; *Partii pomoszcznik bojowej*, Minsk 1968; A. Ja. Żurau, *Pod rukowodstwom partii. Diejatielnost' KPB po sozdaniju i rukowodstwu komsomolom Białorusii (1917—1925 gg.)*, Minsk 1970; tenże, *U bajach narodżany. Karotki narys historyi kamsamota Białarusi*, Minsk 1970; *50 let komsomota Białorusii*, Minsk 1972; *Oczerki istorii Leninskogo komsomota Białorusii*, Minsk 1975.

⁷⁶ R. P. Platonow, *Idieologiczeskaja rabota KPB w gody socyjalistycznej industrializacyi*, Minsk 1962; Ja. Baranouski, *Za družbu narodau. Dziejnasc Kamunistycznej partii Białarusi pa ażycciaulenniu leninskaj nacyjonalnaj palityki u 1921—1925 hh.*, Minsk 1972; L. A. Murina, *Diejatielnost' KPB po powyszeniju kulturalno-tiechnicznegoj urownia raboczego klasa riespubliki (1926—1932)*, Minsk 1969; I. A. Kowalow, *Idieologiczeskaja rabota KPB w pieriod sozdanija fundamenta socyjalizma*, Minsk 1970; N. W. Własienko, *Bor'ba Kompartii Białorusii za postrojenije ekonomicznego fundamenta socyjalizma*, Minsk 1970; K. I. Osipow, *Wojenno-patriotyczneje wospitanije trudiaszczichsia w gody pierwych piatiletok*, „*Woprosy istorii*”, t. IV, s. 38—48; B. Markijanow, *Ukrieplenije jedinstwa riadow Kommunistycznej Partii Białorusii (1921—1937 gg.)*, Minsk 1970.

⁷⁷ A. A. Gołowko, *Miestnyje Sowiety Białorusii w bor'bie za socyjalistyczneje pierieustrojstwo sielskiego chozajstwa (1929—1935 gg.)*, Minsk 1962; S. R. Łagun, *Ukrieplenije Sowietow Białorusii i powyszenije ich roli w stroitielstwie socyjalizma*, Minsk 1970; M. M. Złotnik, *Diejatielnost' organow partijno-gosudarstwiennogo kontrola BSSR w gosudarstwiennom stroitielstwie*, Minsk 1969; B. Nikonowicz, *KPB w bor'bie za osuszczenije leninskich princypow narodnego kontrola*, Minsk 1973; Je. N. Szklar, *KPB — organizator socyjalistycznego soriewnowanija w promyslnosti riespubliki (1926—1941 gg.)*, Minsk 1974; G. T. Gierasimienko, *Diejatielnost' Kompartii Białorusii po wowleczeniju trudiaszczichsia mass w uprawlenije gosudarstwom 1925—1937*, Minsk 1973; N. F. Kapicz,

stycznej są wydawane w Białorusi dość często, a stanowią w istocie ów trzon, który decyduje o obliczu dzieł opracowywanych później, z innych zakresów tematycznych.

Zarysowany tu obraz dowodzi, że dorobek historiografii białoruskiej przedstawia się pod względem ilościowym całkiem nieźle; zwłaszcza jeśli się weźmie pod uwagę istnienie licznych przecież prac publikowanych już wcześniej. Również tematyka jest interesująca, zróżnicowana, choć z pewnością ma też luki, nawet dotkliwie. Jedną z nich jest mizerna ilość pozycji poświęconych zagadnieniom międzynarodowym. Badacze białoruscy będą mieli sporo do zrobienia w problemach kultury. Dotychczasowy dorobek bowiem wydaje się nazbyt jeszcze ubogi.

Imponująco natomiast wygląda stan posiadania w zakresie syntez (jakkolwiek szwankuje tematyka wiejska). Warto zwrócić uwagę na fakt, że istnieją już syntezy lub opracowania mające w istocie taki charakter, dotyczące dziejów Białorusi w całości, odcinków chronologicznych oraz tematów szczegółowych, m. in. historii partii komunistycznej, Rewolucji Październikowej na Białorusi, przebiegu rewolucji kulturalnej, rozwoju kultury, systemu bibliotek, prasy, wydawnictw, kina, gospodarki białoruskiej i przemysłu, sowchozów.

Dorobek historiografii białoruskiej jest już znaczny i z pewnością warto zeń korzystać, śledzić dalszy jej rozwój i osiągnięcia.

Po zawiatach wielkiego Lenina. Diejatielnost' Kompartii Bielorusssii po osuszczestwleniju leninskih idiej o tworczeskoj aktiwnosti mass w socyjalistycznym stroitielstwie (1926—1937 gg.), Minsk 1977.